

Δημήτριος Νικολάου

Αρχειονόμος - Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας

Νικόλαος Παπαγιαννάκος

Αρχιτέκτων Ε.Μ.Π., ΔΕΑ Αρχαιολογίας, ΔΕΑ Γεωγραφίας

Παρουσία και ανάπτυξη του οικισμού και της κτηματικής περιφέρειας του Μαρκόπουλου

II. Νικόλαος Παπαγιαννάκος.

A. Από τις αρχές του 18ου αιώνα έως το 1830.

Εισαγωγή

Η εικόνα του τοπίου

ΟΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ κατά τον 18ο αι. διαφοροποιούνται μόλις εισέρχονται στο τοπίο των Μεσογείων από τη Λαυρεωτική και αντικρίζουν το Μαρκόπουλο. Έχοντας διασχίσει την περιοχή της Κερατέας με τις ατέλειωτες καλλιέργειες και φθάνοντας στο τέλος, προκειμένου να επιλέξουν πορεία προς Αθήνα ή λιμάνι Πόρτο-Ράφτη αποφεύγουν συστηματικά το πέρασμα από την πυκνή και άγρια βλάστηση που καταλάμβανε το σημερινό Μαρκόπουλο.

Τα μέχρι σήμερα σωζόμενα τοπωνύμια, όπως Λούτσα και Ντοροβάτεζα μαρτυρούν αντίστοιχα τον ελώδη ή τον θαμνώδη και αδιάβατο χαρακτήρα του τοπίου. Σημειώνουμε την από την ίδρυση του οικισμού καθιερωμένη ευλάβεια στην προστάτιδα της ελνοοσίας Αγ. Παρασκευή, της οποίας ο ναός με τη μεγάλη τότε ιδιοκτησία του βρισκόταν σε άμεση γεινίαση με την ελώδη περιοχή. Σ' αυτό συνηγορούν και τα πρώτα μέτρα εξυγίανσης και φυσικής αποκατάστασης του εδάφους, με παραχώρηση βοσκότοπων σε επιλεγμένες κτηνοτροφικές οικογένειες, ώστε ο τόπος να γίνει προσπελάσιμος καταρχήν και έπειτα σταδιακά καλλιεργήσιμος, με εγκατάσταση αγροτικών οικογενειών.

Η προσπέλαση αρχικά επιχειρείται από ανιχνεύσιμες διαβάσεις προηγούμενων εποχών που χρησιμοποιήθηκαν από τα διερχόμενα κοπάδια ή και υποζύγια. Οι διαβάσεις αυτές κατά κάποιο τρόπο αποτελούν και την πρώτη μορφή χωροδομών, καθώς και τις πρώτες οριοθετήσεις ιδιοκτησιών που εμφανίζονται στη φάση αυτή.

Γεωγραφική ανάλυση των χωροδομών

Το περιβάλλον εκτός οικισμού

Η εικόνα του ευρύτερου χώρου του Μαρκοπούλου, όπως την περιγράφει ο Nicolo Martoni το 1382, αναδεικνύει ως κομβική θέση το σταυροδρόμι της διάβασης προς το Πόρτο Ράφτη, φυσικό και ασφαλές λιμάνι του Ν. Ευβοϊκού, αλλά επίσης και προς τη γεωγραφική ενότητα της Λαυρεωτικής, με δυνατότητα εξόδου στο Σαρωνικό.

Στον χάρτη 1 (εικ. 1) εμφανίζονται δύο βασικοί άξονες, Α-Δ και Β-Ν. Σημειώνουμε ότι ο άξονας Β-Ν προεκτεινόμενος καταλήγει σε δύο σημαντικές θέσεις: στους μεσαιωνικούς πύργους Βραώνας και Δάγλα αντίστοιχα.

Οι άξονες αυτοί φαίνεται να δίνουν τις δύο βασικές διευθύνσεις της κατανομής και εξυπηρέτησης των κτημάτων που περιβάλλουν το Μαρκόπουλο. Τοποθετώντας το περίγραμμα καθενός από τα μεγάλα αυτά κτήματα, σύμφωνα με τις ερμηνευτικές προσεγγίσεις για το Εθνικό Κτηματολόγιο στα Μεσόγεια, που έχουν δημοσιευτεί ως σήμερα¹ προκύπτουν σημαντικά ζητήματα όσον αφορά στα κτήματα των παλαιών χωριών.

Στον χάρτη 1 τα όρια του κτήματος Βραώνας όπως αυτό εξελικτικά έφθασε να εκτείνεται από τον αρχαίο όρμο Βραυρώνας μέχρι τον οικισμό του 19ου αι. διευρύνονται περιλαμβάνοντας και άλλα τμήματα ιδιοκτησιών². Παρατηρείται ότι διέρχονται από σταθερά ορόσημα αποτελούμενα κυρίως από αγροτικούς ναούς³ και ξεπερνούν τον άξονα Α-Δ φθάνοντας στον Άγ. Δημήτριο Ντάγλα και στην Παναγία Κουτάλα. Δυτικά τα όρια δεν πλησιάζουν την ανατολική πλευρά του κτήματος Κουρσαλά, αφήνοντας ενδιάμεση ζώνη μεταβλητού πλάτους 300

1. Σ. Κόλλιας, «Κτηματολογικά Κορωπίου τον 18ο αιώνα», *Πρακτικά Ζ' ΕΣΝΑ* 1998, σ. 248. Π. Γκινιοσάτης – Δ. Κανάκης, «Το εθνικό κτηματολόγιο και τα Μεσόγεια», *Πρακτικά Ζ' ΕΣΝΑ* 1998, σ. 282. Κ. Πρίφτης, «Οργανωτικές επιτροπές στα Μεσόγεια», *Πρακτικά Ζ' ΕΣΝΑ* 1998, σ. 402.

2. Αρχικά στο 16ο αι. προστίθεται η δωρεά συζύγου Οθωμανού γαιοκτήμονα στη Μονή Πεντέλης.

3. Ανατολικά, Άγ. Γεώργιος Λειβάδι Βραώνας και Παναγία Μερέντας, και δυτικά Παναγία Βαρμπά και Παναγία στο Τζώρτζανι (νεκροταφείου).

μ. περίπου, αποδιδόμενη ιδιοκτησιακά σε κατοίκους του Μαρκοπούλου⁴. Εκπληκτική είναι η επανάληψη ισοεμβαδικών μεγάλων τμημάτων ιδιοκτησιών.

Ανίχνευση συστήματος ορθογωνίων αξόνων εντός του οικισμού ανά εποχή

Αρχαίες χαράξεις (εικ. 2)

Οι βασικές διευθύνσεις αξόνων που προκύπτουν από μεγάλα τμήματα οδών αλλά και ορίων ιδιοκτησιών ή και κτηρίων, όπως εμφανίζονται στο σχεδιάγραμμα του 1916, ορίζουν σύστημα αξόνων με σταθερά μεταξόνια που αποτελούν πολλαπλάσια των αποστάσεων αρχαίων γραμμικών καλλιεργείων. Παρατηρείται ότι ο προσανατολισμός των αξόνων εμφανίζει την ίδια δυτική απόκλιση 30° από το βορρά⁵.

Ο κεντρικός άξονας Δ-Α αρχίζει από το πηγάδι της «Πλατώμας». Ο Β παράλληλος του κεντρικού άξονα ξεκινά από το Πούσι Ιρί. Ο Α παράλληλος του Β-Ν άξονα περνά από το Πούσι Ιρί. Ο πρώτος Δ περνάει από το πηγάδι «Πέτρανι», ενώ ο δεύτερος Δ διέρχεται από το πηγάδι της «Πλατώμας» (εικ. 3).

Βυζαντινή-μεταβυζαντινή εποχή (εικ. 4)

Αντίστοιχες χαράξεις⁶ των προηγούμενων με ανατολικότερη στροφή του συστήματος αξόνων εμφανίζονται στο σχεδιάγραμμα του 1916 με διαφοροποιημένα μεταξόνια διαστήματα που αποτελούν πολλαπλάσια του βυζαντινού πόδα.

Ο άξονας Α-Δ διχοτομεί το χαρακτηριστικό κεντρικό τρίγωνο του οικισμού και συναντά τον κάθετο Β-Ν, που διέρχεται από το πηγάδι της κεντρικής πλατείας και την Αγία Παρασκευή στην κομβική θέση του παλαιότερου ναού του Αν-Γιάννη. Στη θέση αυτή εντοπίζεται και το κέντρο στροφής των αξόνων των δύο συστημάτων, της αρχαίας και της βυζαντινής εποχής.

Οθωμανική εποχή (17ος -18ος αιώνας) (εικ. 5)

Εμφανίζεται και πάλι ένα σύστημα σχεδόν ορθογωνίων αξόνων που προκύπτουν, όπως και οι προηγούμενοι, από τμήματα οδών και όρια διανομής ιδιοκτησιών. Ο προσανατολισμός αυτού του συστήματος είναι βορειοανατολικότερος του προηγου-

4. Γ. Πρόφης, *Τοποθεσίες και τοπωνύμια Κορωπίου και το κτηματολόγιο του 1793*, Πνευματικό Κέντρο δήμου Κορωπίας 2010, σ. 450.

5. Στ. Ραυτοπούλου, «Σωστική ανασκαφή στο οικόπεδο ιδιοκτησίας LIDL Ελλάς στα Καλύβια Σαρωνικού Αττικής (2009-2011)», *Πρακτικά Δ' ΕΣΝΑ* 2013, σ. 144-145.

6. Ν. Σβορώνος, «Recherches sur le cadastre byzantin et la fiscalité au XIe et XIIe siecle», *BCH* 83, 1959, εικ. 1.

μένου με το ίδιο πάντα κέντρο στροφής. Γύρω από το χώρο του πηγαδιού και των συνοδευτικών πλυσταριών («λιάδα») στην κεντρική πλατεία η έκταση παραμένει αδόμητη, όπως αντίστοιχα ο χώρος γύρω από τον παλαιότερο ναό του Αν-Γιάννη (σημερινό ηρώο) παραμένει κενός.

Οι χαράξεις του οικιστικού ιστού κατά μήκος και πλάτος της διανομής του κτήματος, του θεωρούμενου της Αγ. Θέκλας, εκτείνονται στο μεγαλύτερο μέρος της επιφανείας των διανεμόμενων κατά τον 18ο αι. ιδιοκτησιών και μάλιστα στις περιοχές όπου δεν διασώζονταν κατάλοιπα προγενέστερων χαράξεων⁷. Επέτρεψαν με τον τρόπο αυτό να διατηρηθούν οι αρχιτεκτονικές μαρτυρίες, όπως αποτυπώνονται στο σχεδιάγραμμα του 1916.

Πολεοδομικά, η αρχική διάταξη του κεντρικού Β τομέα εμφανίζεται αδιάσπαστη από τη βυζαντινή-μεταβυζαντινή εποχή, αφήνοντας να υποθέσουμε την ύπαρξη τοπικού οικιστικού κέντρου, ενώ γύρω από αυτό το χώρο συντελούνται νέες διανομές περιστοιχίζοντας τον πυρήνα αλλά και την κεντρική πλατεία με το πηγάδι.

Διερεύνηση του πολεοδομικού ιστού

Με δεδομένη την καθετότητα στη σχέση των δύο σημαντικών αξόνων και εξετάζοντας χαρτογραφικά τα σωζόμενα ίχνη που διατηρούνται διάσπαρτα τόσο σε περιγράμματα ιδιοκτησιών όσο και δρόμων στην αποτύπωση του σχεδιαγράμματος του οικισμού (1916), παρατηρείται ότι οι άξονες διακρίνονται και εντός του οικιστικού ιστού. Ετσι διαγράφονται 6 τετράγωνα περιγράμματα διαστάσεων 270 X 270 μ. (150 X 150 οργιές) μέσα σε ένα ενιαίο ορθογωνικό περίγραμμα πλάτους 540 X 810 μ. (300 X 450 οργιές).

Το ζεύγος των δύο τετραγώνων ανατολικά ορίζουν το ανατολικό τμήμα του οικισμού που καταλαμβάνει τα δυτικά πρηνή του λόφου Σάρα (δεξαμενή) με τις ανώτερες υψομετρικές στάθμες. Οι δρόμοι ακολουθούν τις υψομετρικές καμπύλες οριοθετώντας ένα σχεδόν ημικυκλικό τμήμα.

Στον χάρτη (εικ. 5) χαρακτηριστική είναι η τριγωνική απόληξη-σύγκλιση δύο εφαιπομενικών αξόνων-δρόμων στο ημικυκλικό τμήμα. Στο σημείο σύγκλισης τελειώνει το δεύτερο ζεύγος τετραγώνων που οριοθετεί το μεσαίο, σχεδόν επίπεδο τμήμα. Εντυπωσιακή είναι η συμμετρική δομή του έως εδώ σχήματος των 4 τετραγώνων ως προς τον άξονα της διχοτόμου της τριγωνικής απόληξης στα δυτικά.

Εξαιρετική εμφανίζεται η διαφοροποιημένη σε μέγεθος κατανομή των ιδιοκτησιών που κλιμακώνονται από τις μεγαλύτερες στο δυτικό τομέα, μέτριες στο μεσαίο

7. Νεότερα στοιχεία προέκυψαν από τις διερευνητικές τομές που πραγματοποιήθηκαν τον Ιούλιο του 2015 στην Αγ. Παρασκευή – Αγ. Θέκλα από την ΕΦΑΑΝΑΤ, με υπεύθυνη την αρχαιολόγο κ. Μαριλένα Βαβούρη.

και μικρότερες στον ανατολικό τομέα, λόγω της πυκνότητας κατοίκησης αλλά και του ανάγλυφου του εδάφους.

Εξάλλου, η εμφάνιση του οικισμού στο υπόλοιπο ημικυκλικό τμήμα προς Α, κατέστη αδύνατη κατά τον 18ο αι., λόγω του πυκνού δάσους κέδρων (βένιων), που εμπόδιζε τον εντοπισμό του από τους πειρατές που έφθαναν στο Πόρτο-Ράφτη. Η επέκταση του τμήματος αρχίζει να πραγματοποιείται μετά την απελευθέρωση. Ήδη όμως παρατηρείται σημαντική αύξηση 250% του πληθυσμού στον οικισμό κατά το εξεταζόμενο διάστημα.

Οικισμός-συνοίκηση

Η συσπείρωση των κατοίκων γύρω από οικιστικούς πυρήνες για λόγους ασφάλειας σε πολυτάραχες περιόδους κατά την οθωμανική κατοχή, είναι δεδομένη. Κυρίως αφορά σε κτηνοτροφικούς πληθυσμούς με χαρακτηριστικό την ύπαρξη βοσκοτόπων γύρω από τον οικισμό⁸ (εικ. 6).

Η εικόνα της δομής του οικισμού από μαχαλάδες, δηλ. μεγάλες περιπεικισμένες ιδιοκτησίες με κατοικία ή κατοικίες και υποστατικά στο εσωτερικό, καθώς και εξυπηρετήσεις με πηγάδια και σέρνες αφορά στο αρχικό τμήμα του οικισμού. Σ' αυτή την περίπτωση μάλλον διαφοροποιείται μια άλλη κοινωνική ομάδα ατόμων που η κύρια απασχόλησή τους είναι η γεωργία, διατηρώντας μικρής έκτασης καλλιέργειες εντός των ιδιοκτησιών του οικισμού και μεγαλύτερες εκτός.

Βέβαια δεν έλειπαν κάτοικοι άλλων επαγγελμάτων που εξυπηρετούσαν τη μικρή κοινωνία. Έτσι, κατά μήκος μικρού δρόμου εγκαθίστανται άτομα ή και ομάδες με εξέχοντα ρόλο ή αξίωμα, κατά κύριο λόγο ιερωμένοι, μοναχοί και λαϊκοί στην υπηρεσία της εκκλησίας και εκπρόσωποι των αρχών, όπως φοροεισπράκτορες κλπ. Στο τέλος της περιόδου έρχονται να προστεθούν μικροί βιοτέχνες, όπως ο μυλωνάς, ενώ ο «αλμπάνης»⁹, ο ιδιοκτήτης του πανδοχείου (χάνι) ή του καφενείου και άλλοι συσπειρώνονται γύρω από την πρώτη μικρή κεντρική πλατεία με το πηγάδι.

Οικιστική σημειολογία του χώρου

Διακρίνονται ήδη τρία μεγάλα τμήματα του οικισμού με βάση την υψομετρική κατάσταση τους. Η ομοιογένεια εντός των διαφόρων τμημάτων προδίδει κάποια κοι-

8. Αρχικά, δυτικά εγκατάσταση οικογένειας των Παναγιώτου και βορειο-ανατολικά των Πετούρη. Έτσι ίσως εξηγείται η παλιά έκφραση στην τοπική διάλεκτο «δευ ι κατούντι» δηλ. ο τόπος με τις «κατούν(τ)ες» (κατοικίες κτηνοτρόφων με κτηνοτροφική εγκατάσταση), εννοώντας περιοχή επέκτασης προϋπάρχοντος οικιστικού πυρήνα.

9. Πεταλωτής και πρακτικός κτηνίατρος.

νωνική συνοχή, αλλά πολλές φορές και προέλευση, εκτός από την επαγγελματική ιδιότητα των κατοίκων.

α) Κεντρικός και βόρειος τομέας του μεσαίου επιπέδου τμήματος.

Εμφανίζεται συσπείρωση των πρώτων εγκατεστημένων ιερών και μοναχών γύρω από κήρια ιδιοκτησίας της μονής Πεντέλης¹⁰. Χαρακτηριστικό γνώρισμα σε κάθε συγκρότημα κατοικίας ιερέα αποτελεί η ύπαρξη πύργου-κατοικίας.

β) Νότιος τομέας μεσαίου τμήματος

Χώρος εγκατάστασης οικογενειών καλλιεργητών, πιθανόν από τις 5 αναφερόμενες μεγάλες φάρες¹¹ που αποτέλεσαν τη σύνθεση του αρχικού πυρήνα.

Ο τομέας περιελάμβανε 5 πολυγωνικού σχήματος ιδιοκτησίες «κλειστού χαρακτήρα», με υψηλές μάντρες, τους λεγόμενους μαχαλάδες. Χαρακτηριστικό της οικιστικής αυτής οργάνωσης αποτελεί η ύπαρξη κοινόχρηστων χώρων στις συμβολές της ακτινωτής διάταξής τους, που μέχρι σήμερα ονομάζονται «πλατώμες» (πλατώματα) εφοδιασμένες με πηγάδι στο μέσον.

γ) Ανατολικός τομέας ανώτερου τμήματος (εικ. 7)

Περιλαμβάνει μικρότερες ιδιοκτησίες πολλών οικογενειών και οριοθετείται ανατολικά της κεντρικής πλατείας. Στη σύνθεση του πληθυσμού κυριαρχούν οι καλλιεργητές γης.

δ) Δυτικός τομέας κατώτερου τμήματος (εικ. 8)

Στο δυτικό τομέα που βρίσκεται στο υψομετρικά χαμηλότερο τμήμα εντοπίζονται εγκατεστημένοι κάτοικοι, ως επί το πλείστον κτηνοτρόφοι¹² και αντίστοιχα, βορειότερα του κεντρικού τομέα (εικ. 9).

Η σύνθεση του ιδιοκτησιακού εδώ θυμίζει την οργάνωση σε «κατούν(τ)ες» των κτηνοτρόφων, όπως παρατηρείται σε αντίστοιχους οικισμούς της περιόδου. Δεν είναι γνωστή η χρονολογία άφιξής τους¹³.

Προς το τέλος του 18ου αι. και στις αρχές του 19ου παρουσιάζεται αύξηση του πληθυσμού που δημιουργεί πύκνωση στην κατοίκηση¹⁴. Την περίοδο αυτή παρατηρούνται αφίξεις από την Αργολίδα (Κρανίδι, Ερμιόνη, Τροιζήνα), νησιά Αργοσαρωνικού, Σποράδες, Εύβοια και ΒΑ Απική, που σχετίζονται με τις ταραχές μετά την αποτυχημένη επανάσταση του 1770. Δημιουργείται πύκνωση στην κατοί-

10. Φοροεισπρακτήριο με καταλύματα μοναχών.

11. Οικογένειες μαζί με τους κλάδους της δεύτερης και τρίτης γενιάς, (Χ)Αθαγιάννης, Δράκος, Λάμπρου-Ορφανός, Μπάρτζης, Τσεβάς-Πέτρου.

12. Οικογένεια Παναγιώτου κατά κύριο λόγο.

13. Εκτός από τη χρονολόγηση στα 1750 για την οικία Παναγιώτου που παρέχει η Α. Δημητσάνου-Κρεμέζη, *Το καμαρόσπιτο της Απικής*, Αθήνα 1986, σ. 90-91.

14. Ο Στ. Μεθενίτης, *Το Μαρκόπουλο των Μεσογείων, οδοιπορικό στους αιώνες*, Μαρκόπουλο, 2007, σ. 112-114, αναφέρει ότι οι J. Hobhouse και Byron δίνουν καταμέτρηση αριθμού 300 σπιτιών περί το 1809-1810, κατ' άλλους οι κάτοικοι ανέρχονται σε 500, ενώ από τα εμβαθίκια και τις ζπτείες υπολογίζονται γύρω στις 100 οικογένειες.

κνηση μέσα στους τομείς του μεσαίου τμήματος με αποτέλεσμα τη διάσπαση των αρχικών πυρήνων (μαχαλάδων) και εξάπλωση βορειότερα, νοτιότερα και μετέπειτα δυτικότερα. Τούτο εξηγεί τη σημαντικότητα του άξονα Β-Ν που διέρχεται από την κεντρική πλατεία και συνδέει δυο κτηματικές εκτάσεις Βραώνα και Ντάγλα αντίστοιχα με τους γνωστούς πύργους. Δευτερεύοντα ρόλο επέχει ο άξονας Α-Δ, που συνδέει την περιοχή Μερρέντα και Τζώριτζανι, αντίστοιχα με τις καλλιέργειές τους.

Συμπεράσματα

Κατά την Α. Δημητσάντου-Κρεμέζη¹⁵ ο χαρακτήρας συγκρότησης του οικισμού με τους δρόμους τυχαίας χάραξης και τα σπίτια με εσωστρέφεια θα αποδιδόταν σύμφωνα με την ισλαμική αντίληψη. Πλην όμως δεν οφείλονται στις ίδιες γενεσιουργές αιτίες, εφόσον στους 100 κατοίκους μόνο ένας Τούρκος αναφέρεται.

Κατά τον όψιμο 18ο αι. και ιδίως μετά το 1760, με τη δημιουργία του μαλικιανέ της Αθήνας η οθωμανική διοίκηση δεν έχει ακόμα θεσπίσει κανέναν οικοδομικό κανονισμό ή άλλο μέτρο, όταν μάλιστα παρατηρείται μαζική ανοικοδόμηση σπιτιών σ' αυτή τη φάση της οικιστικής μεταλλαγής¹⁶. Αρα κάθε επιρροή στον τρόπο ή τις μορφές της κατασκευής θα πρέπει να αναζητηθεί σε άλλη κατεύθυνση.

Παρατηρώντας τις οξυκόρυφες καμάρες κάτω από τον κορφιά της στέγης, αλλά και τα φλογόμορφα ή τα χαμηλωμένα τόξα στις κόγχες-σταμινοστάτες των σπιτιών του Μαρκοπούλου διερωτάται κανείς ποιας προηγούμενης εποχής είναι κατάλοιπα. Αρκετές τοποθεσίες με κτήρια φαίνεται ότι ανοικοδομήθηκαν πάνω σε προγενέστερα οικοδομήματα που είχαν πια ερειπωθεί. Ετσι προσδιορίστηκαν τμήματα επιφάνειας γης με περίμετρο παλαιότερες τοικοποιίες και λιθοκατασκευές που απέτρεψαν τη χρήση της γεωργικής γης, καθώς και της πρόσφορης εγκατάστασης κατά την αρχική διανομή.

Εξάλλου οι διάσπαρτοι ερειπιώνες αποτέλεσαν την εύκολη λεία για εξασφάλιση οικοδομικού υλικού κατά την ανέγερση των κτηρίων του 18ου, όπως γίνεται αντιληπτό από τη σύνθεση των λίθων περισυλλογής στις σωζόμενες τοικοποιίες.

Καθώς προκύπτει, η επιλογή του τόπου εγκατάστασης των νέων κατοίκων (μετοίκων μάλλον παρά μεταναστών) πρέπει να γινόταν σε συνεργασία ή και συμφωνία με αντιπροσώπους του ιδιοκτήτη της γης, αφού εγκαθίστανται κατά κοινωνικές ομάδες της ίδιας απασχόλησης (κτηνοτρόφων ή γεωργών) ή ίδιας προέλευσης.

Αρα ο μεγάλος ιδιοκτήτης της γης, εν προκειμένω η Μονή με εντολοδόχους μοναχούς ή ιερείς που κατοικοεδρεύουν στον ίδιο οικισμό και γίνονται ρυθμιστές της συγκρότησης και της εξέλιξής του. Μάλλον η αλήθεια κρύβεται σ' αυτόν το

15. Α. Δημητσάντου-Κρεμέζη, ό.π., σ. 140.

16. Ό.π. σ. 141.

συλλογισμό, αφού προς το τέλος του 18ου-αρχές του 19ου τη σκυτάλη της διαχείρισης παίρνουν στα χέρια οι δημογεροντίες, που μετά την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους μετονομάζονται σε κοινοτικές επιτροπές.

B. Από το 1830 έως το 1923

Πληθυσμική ανάπτυξη από τα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια μέχρι την αρχή του 20ού αιώνα

Εξέλιξη και σύνθεση πληθυσμού

Όπως έχει προαναφερθεί, η αύξηση κατά 250% του αριθμού των οικογενειών και αντίστοιχα του πληθυσμού στο τέλος του προηγούμενου διαστήματος έγινε αφορμή για σημαντικές αλλαγές, κοινωνικο-οικονομικές (νέα νοικοκυριά και επαγγέλματα), χωροταξικές (οργάνωση καλλιεργήσιμων εκτάσεων γύρω από τον οικισμό – μετατροπή του χώρου από δύσβατο σε προσβάσιμο) και κυρίως πολιτισμικές (νοικοκύρεμα του δημόσιου χώρου, αλλά και του ιδιωτικού με ανέγερση κατοικιών). Στο γεγονός συμβάλλει η διαφορετικής προέλευσης σύνθεση πληθυσμού, όπου υπερτερεί η νησιωτική καταγωγή (Σποράδες, Εύβοια, εγγύς Κυκλάδες, Αργολοσαρωνικός) και οι ανατολικές ακτές της Πελοποννήσου, έναντι της ηπειρωτικής (Δ. Μακεδονία, Ηπειρος και Θεσσαλία).

Έτσι στο διάστημα της περιόδου συντελείται εκρηκτική πληθυσμική αύξηση κατά 1000% εμφανίζοντας θεαματική κοινωνική και οικονομική πρόοδο, διατηρώντας ανθρώπινο πρόσωπο. Ο Milchhoefer¹⁷ το 1882 αναφέρεται στους 1.400 κατοίκους του Μαρκοπούλου, του «φιλικότερου χωριού στα Μεσόγεια».

Αναδιάρθρωση του αγροτικού χώρου, αλλαγή του τοπίου

Μετά την πολυδιάσπαση των μεγάλων κτημάτων γύρω από τον οικισμό και πάντα μέσα στο αρχικό τους περίγραμμα, αλλά και τη σταδιακή μεταβίβαση με δικαιопραξίες σε ιδιώτες, αλλάζει η εικόνα διανομής της γης και του χώρου. Στο γεγονός αυτό προστίθενται και οι μεταβιβάσεις εκτάσεων προερχόμενων από μονές ή και φυσικά πρόσωπα σε ακτήμονες καλλιεργητές με σκοπό την αγροτική αποκατάστασή τους. Εξ άλλου οι κοινοτικές επιτροπές γρήγορα οδηγούν σε συνεταιριστικές οργανώσεις στο τέλος της περιόδου αυτής, με εμφανή τα σημεία ανάπτυξης του οικιστικού χώρου και τη δημιουργία υποδομών και κοινόχρηστων χώρων.

17. E. Curtius, A. Milchhöfer. Karten von Attika, 1889, σ. 10.

Χωροταξική ανάπτυξη-οικιστική αναδιάρθρωση

Ήδη η διέλευση της εθνικής οδού Αθηνών-Λαυρίου (Σουνίου) αλλά και της επαρχιακής Πόρτο-Ράφτη και κυρίως η κατασκευή του σιδηροδρομικού σταθμού στο επόμενο διάστημα αλλάζουν το τοπίο προκαλώντας νέες ιδέες για τη χάραξη και διάνοιξη νέων οδών στον οικισμό, όπως αποτυπώνονται αδρά στο πρώτο σχεδιάγραμμα του 1916. Η εικόνα του οικισμού συμπληρώνεται μέσα από τον χάρτη του Kaupert¹⁸ που αποκαλύπτει πτυχές της δομής του που ήδη είχαν αρχίσει να εξαφανίζονται (εικ. 10).

Οικιστική ανάπτυξη

Η χαρακτηριστική εικόνα των μεγάλων κτημάτων που περιβάλλουν τον διαρκώς πυκνούμενο οικισμό από τη συνεχή ενσωμάτωση νέων κατοίκων παρουσιάζει τα πρώτα δείγματα διάρρηξης των μαντρωμένων κήπων στα τέλη του 19ου ή και την αρχή του 20ου. Είναι μια εποχή που ο κατακερματισμός της ιδιοκτησίας μπαίνει σε εφαρμογή προκειμένου να ακολουθήσουν πωλήσεις και μεταβιβάσεις. Από τη στιγμή αυτή θεμελιώνεται η αρχή της οικοπεδοποίησης και παράλληλα η ανάγκη εξεύρεσης διεξόδου από τις αποκλεισμένες ιδιοκτησίες με διάνοιξη νέων οδών. Έτσι σταδιακά μπαίνει σε εφαρμογή ένας νέος κάναβος ρυμοτομίας κυρίως έξω αλλά και πάνω στον παλιό οικισμό. Μέσα στα σχηματισμένα ακανόνιστα ή στα νεοσχηματιζόμενα ορθογωνικά οικοδομικά τετράγωνα διακρίνονται με ασυνεχή ίσως τρόπο οι διευθύνσεις των παλαιότερων διανομών που παρ' όλες τις μεταβιβάσεις και αλλοιώσεις παραμένουν αδιάσειστες μαρτυρίες. Οι νέοι δρόμοι που χαράσσονται στο ορθογώνιο σύστημα αξόνων λειτουργούν ανταγωνιστικά στο παλιό δίκτυο δημιουργώντας ασυνέχειες στην κυκλοφοριακή ροή και συγχρόνως πολεοδομική και αισθητική ανομοιογένεια.

Επίλογος

Εμφανίζεται η πρώτη σχεδίαση των πολεοδομικών χαράξεων που θα αποτελέσουν τη βάση για όποια σύζηση ή πρόταση θα ακολουθήσει τις επόμενες δεκαετίες. Έτσι οι αξόνες του ορθογωνίου συστήματος που επινοείται μετά από τουλάχιστον μισό αιώνα εφαρμογής στις νέες πόλεις της Ελλάδας, όπως στο κοντινό Λαύριο, κάνουν την εμφάνισή τους και εδώ. Αδόμητες και αραιοδομημένες περιοχές στα Β, Δ, Ν κυρίως, και λιγότερο στο Α, θα κατακλυστούν από οικοδομικά τετράγωνα ή ορθογώνια σχήματα. Αυτόματα θα σχηματιστεί ο σχεδόν τετράγωνος περιφε-

18. Ό.π., αρ. φύλλου 2.

ρειακός δρόμος που θα διέρχεται αρχικά από το άλσος εισόδου στην πόλη (κάτι που παρέμεινε μέχρι σήμερα), αμέσως δίπλα ο σιδηροδρομικός σταθμός και Α ο Συνεταιρισμός ΜΑΡΚΟ.

Πριν ξεκινήσει η συνεχής πορεία περιμετρικά της πόλης, μια αξονική λεωφόρος πλάτους 20 μ. θα ανοιγόταν, ώστε να γίνεται άμεσα αντιληπτός ο νέος επιβλητικός ναός του Αγ. Ιωάννου. Η υλοποίηση της λεωφόρου δεν προχώρησε γιατί προϋπέθετε τον κατακερματισμό αν όχι την εξαφάνιση του κεντρικού πυρήνα του αρχικού ιστού. Στη νοτιή προέκταση της χάραξης της λεωφόρου πάνω στο λόφο της Δεξαμενής (Σάρας), όπου διέρχεται ο Α. περιφερειακός, συναντά μια τεράστια έκταση «προς δενδροφυτεία», κάτι που παρέμεινε ως σήμερα, αλλά και προβλεπόμενες εγκαταστάσεις διδακτηρίων, από τα οποία μόνο το νηπιαγωγείο πραγματοποιήθηκε πρόσφατα. Όμως οι βάσεις του σημερινού Ρυμοτομικού και Πολεοδομικού Σχεδίου καθώς και το γενικό περίγραμμα αποκρυσταλλώθηκαν στο σχεδιάγραμμα της 30ής Σεπτεμβρίου 1916 (εικ. 11).

Οι αλλαγές που ακολούθησαν κατά το χρονικό διάστημα μέχρι το 1923 ήταν πολύ περιορισμένες, λόγω των πολέμων που μεσολάβησαν. Η σημαντικότερη πρωτοβουλία προς την κατεύθυνση αυτή εκδηλώθηκε από το Συνεταιρισμό ΜΑΡΚΟ με τη σύνταξη οικιστικού ρυμοτομικού σχεδίου στην περιοχή Πούντα Πόρτο-Ράφτη που ανήκει στη Συνιδιοκτησία, προκειμένου να δοθεί τόνωση στη νέα προοπτική ανάπτυξης μέσω του λιμανιού. Με τον τρόπο αυτό εδραιώνεται ο ενιαίος χαρακτήρας ισόρροπης ανάπτυξης με τη μορφή του δίπολου πόλης-επίγειου. Το Πόρτο-Ράφτη αποκτά αυτή τη φορά το προβάδισμα, χαράζοντας νέα προοπτική στην ανάπτυξη του τόπου, που γίνεται αντιληπτή με άλλα δύο νέα σχέδια μια δεκαετία αργότερα.

Το έτος 1923 αποτελεί ορόσημο και αφετηρία επανασχεδιασμού των οικισμών της χώρας, με το «Νόμο περί οικισμών προ του 1923», ο οποίος παγίωσε την ως τότε υφιστάμενη εικόνα τους ως νόμιμη και σηματοδότησε σειρά διατάξεων δόμησης και οικιστικής ανάπτυξης.

RÉSUMÉ

N. Papagiannakos
Architecte-géographe de l'aménagement (Sorbonne-Paris IV)

Présentation et développement de l'agglomération de Markopoulo du début du 18^e siècle jusqu'en 1830 et de 1830 à 1923

Pendant la période étudiée nous constatons un essor considérable, relatif au: Déplacement des personnes de l'espace montagneux vers la plaine, notamment vers la fin du 18^e siècle, marquée par l'augmentation de la population. Transport des biens, dû à la demande pressante de produits agricoles, même pour exportation au-delà des frontières de l'empire ottoman.

La région est située au milieu de divers émeutes contre le pouvoir ottoman, fait aggravé par la réapparition des grands propriétaires turcs, tandis que le monastère de Penteli, également propriétaire foncier de la région, offre sécurité et travail. Le développement démographique et économique qui en résulte semble lié au voisinage avec le port de Porto-Rafti, permettant l'accès à la population provenant de la Grèce continentale aussi bien qu'insulaire.

L'endroit le plus propice pour l'installation des nouveaux-arrivés dépend de l'espace libre disponible dans le village, compte tenu des dégâts et de l'abandon qu'il a subis après les émeutes. Ce fait a permis la conservation des traces d'habitation précédentes dans l'agglomération.

Nous essaierons de présenter graphiquement cette succession des flux de population et d'en expliquer les raisons de son installation.

Après l'instauration de la liberté dans le pays et la création du nouvel état hellénique l'agglomération se développe comme le démontre le premier projet de plan d'urbanisme dressé par G. Skardis en 1914. On y remarque la mutation de l'agglomération initiale, constituée de nombreux noyaux, avec des voies disposées en rayons, comme elle apparaît déjà sur la carte de Kaupert quelques décennies plus tôt, vers un système d'axes orthogonaux, lui offrant de nouvelles possibilités d'évolution.

Ce projet devra être associé aux modifications successives du statut des propriétés, passant de la féodalité ottomane à la nouvelle classe des propriétaires fonciers grecs. A ceux-ci il faudra ajouter les nouveaux propriétaires ayant reçu des lots de la grande propriété du monastère de Penteli, distribués entre 1914 et 1923 par la coopérative AS MARKO. Ce fut à cette date que la nouvelle loi concernant la construction dans les agglomérations de l'ensemble du pays a été appliquée.



1. Οργάνωση των κτημάτων κατά τους βασικούς άξονες του οικισμού.



2. Εντοπισμός αρχαίων χαράξεων και χωροδομών βάσει των σωζομένων ιχνών.



1. «Πούσι-Πλατώμα»: πηγάδι στο Πλάτωμα, εκεί όπου αλλάζει η πορεία του δρόμου. Πρότυπο: Βενετσιάνικο «campro-vera da rozzo»

2. «Πούσι Μίρι» ή Πέτρανι: πηγάδι με το καλό νερό στη γειτονιά των οικογενειών Πέτρου

3. Πλατεία – «πλατέ» ή πλατέα: ευρύτερος χώρος στάσης και συνάντησης, με εξυπηρετήσεις χρήσης νερού (ποτίστρες, πλύστρες)

4. «Πούσι Πετούραβετ»: πηγάδι του Πετούρη

3. Οργάνωση δημόσιου χώρου.



Σημαντικές θέσεις συστήματος αξόνων:

- Πηγάδια (1, 2, 3 και 4)
- Δρόμοι
- Κάναβος ανά 95 μέτρα (95 = 300 βυζαντινοί πόδες)
- Κέντρο αξόνων (Αρχικός ναός Αγ. Ιωάννου Προδρόμου)

4. Εντοπισμός βυζαντινών και μεταβυζαντινών χαράξεων, διευθύνσεις των διανομών.



Σημαντικές θέσεις συστήματος αξόνων:

- Πηγάδια (1, 2, 3 και 4)
- Δρόμοι
- Πλατείες
- Κάναβος
4 x (150 X 150 οργιές)

5. Διανομές του 18ου αιώνα, κτήμα Αγ. Θέκλας.



Γειτονιά-«Μαχαλάς»: πυρήνες του αρχικού οικισμού

* Φορο-εισπρακτήριο Μονής Πεντέλης

6. Πολυπύρνη οργάνωση του οικισμού.

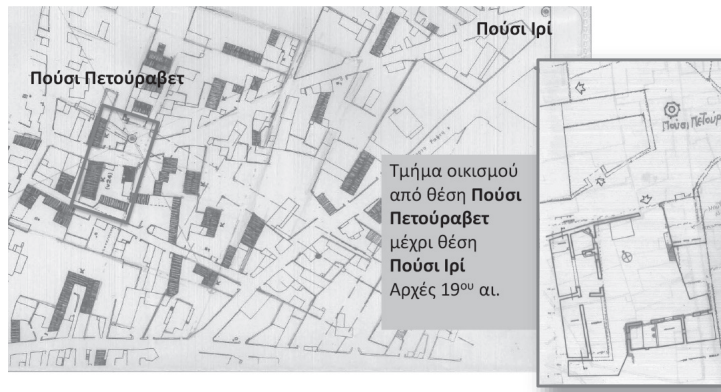


7. Επέκταση ανατολικού τομέα.



Α. Κρεμέζη, Το καμαρόσπιτο της Αττικής

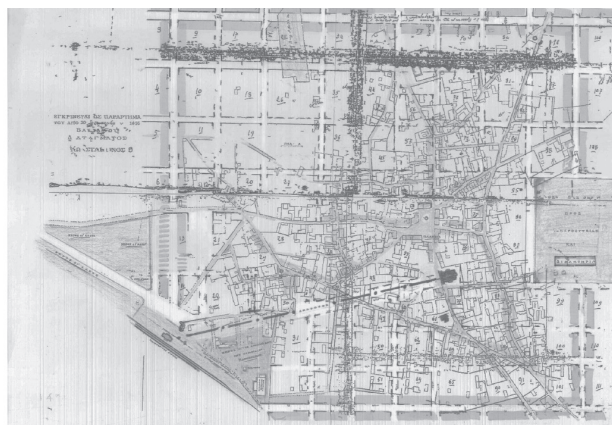
8. Επέκταση δυτικού τομέα.



9. Επέκταση βορειο-ανατολικού τομέα.



10. Γραμμική ανάπτυξη (Καupert, 1882).



11. Πρώτη πρόταση σχεδίου πόλης (Γ. Σκάρδης, 1916).